

Evert Vedung:

Kärnkraften och partisystemet i Sverige

1. Vänster-högerdimensionen

Det svenska politiska systemet har betecknats som extremt endimensionellt.* Partierna grupperar sig längs en enda skala, den s.k. vänster-högerdimensionen. Denna konfliktlinje fångar inställningen i en rad sakfrågor som rör graden av offentligt inflytande över näringslivet, planhushållning contra marknadsekonomi, offentligt eller privat ägande, högre eller lägre skatter och större eller mindre offentlig sektor. Ordningsföljden mellan partierna är kommunister (Vpk), socialdemokrater (S), folkpartister (Fp), centerpartister (C) och moderater (M; högermän). Rangordningen i mitten har växlat och växlat fortfarande i vissa sakfrågor. Den som här angetts återger ställningen sedan början av 1970-talet.

Den avgörande vattendelaren i svensk politik har sedan det demokratiska genombrottet gått mellan socialister och borgerliga på vänster-högerskalan. Partiernas gruppering längs denna dimension och den klassiska blockuppdelningen i svensk politik fångas i figur 1.

Figuren är naturligtvis starkt schematiserad. Den bygger på en kraftig generalisering av partiernas ställningstaganden i en mängd sakfrågor. Det som den gör anspråk på att någorlunda korrekt återge är partiernas inbördes rangordning och uppdelning på block. Om de skall placeras till höger eller vänster om referenspunkten är av

*) Artikeln är en vidareutveckling av ett resonemang i boken Evert Vedung, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1979 och artikeln Evert Vedung, "Kärnkraften ger ny blockbildning i politiken", Tvärnitt, 1, pp. 42-48. Den bygger på forskning, som utförts inom ramen för projektet Politik som rationellt handlande - projektledare professor Leif Lewin, Uppsala - med stöd av Riksbankens jubileumsfond. Jag vill rikta ett varmt tack till min medarbetare Maivor Sjölund för värdefull hjälp.

Evert Vedung:

Kärnkraften och partisystemet i Sverige

1. Vänster-högerdimensionen

Det svenska politiska systemet har betecknats som extremt endimensionellt.* Partierna grupperar sig längs en enda skala, den s.k. vänster-högerdimensionen. Denna konfliktlinje fångar inställningen i en rad sakfrågor som rör graden av offentligt inflytande över näringslivet, planhushållning contra marknadsekonomi, offentligt eller privat ägande, högre eller lägre skatter och större eller mindre offentlig sektor. Ordningsföljden mellan partierna är kommunister (Vpk), socialdemokrater (S), folkpartister (Fp), centerpartister (C) och moderater (M; högermän). Rangordningen i mitten har växlat och växlat fortfarande i vissa sakfrågor. Den som här angetts återger ställningen sedan början av 1970-talet.

Den avgörande vattendelaren i svensk politik har sedan det demokratiska genombrottet gått mellan socialister och borgerliga på vänster-högerskalan. Partiernas gruppering längs denna dimension och den klassiska blockuppdelningen i svensk politik fångas i figur 1.

Figuren är naturligtvis starkt schematiserad. Den bygger på en kraftig generalisering av partiernas ställningstaganden i en mängd sakfrågor. Det som den gör anspråk på att någorlunda korrekt återge är partiernas inbördes rangordning och uppdelning på block. Om de skall placeras till höger eller vänster om referenspunkten är av

*) Artikeln är en vidareutveckling av ett resonemang i boken Evert Vedung, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1979 och artikeln Evert Vedung, "Kärnkraften ger ny blockbildning i politiken", Tvärnitt, 1, pp. 42-48. Den bygger på forskning, som utförts inom ramen för projektet Politik som rationellt handlande - projektledare professor Leif Lewin, Uppsala - med stöd av Riksbankens jubileumsfond. Jag vill rikta ett varmt tack till min medarbetare Maivor Sjölund för värdefull hjälp.

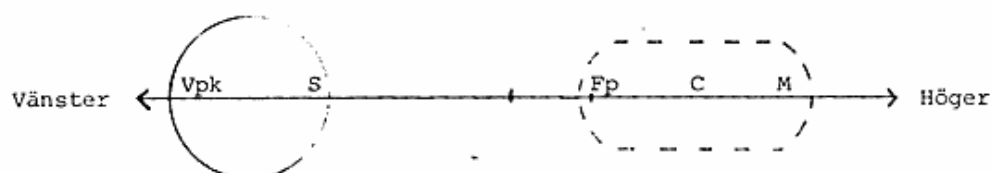

Fig. 1. Det socialistiska och det borgerliga blocket i svenska politik

mindre intresse just i detta sammanhang. Min placering av alla de borgerliga partierna på högersidan i figuren kan starkt ifrågasättas. Det har knappast alls varit fallet att dessa partier varit för en krympning av den offentliga sektorn eller för en sänkning av skatterna. De har ofta förordat en expansion men i något lägre takt än socialdemokraterna. Följande figur ger måhända en mer realistisk bild av partiernas placering i förhållande till referenspunkten:

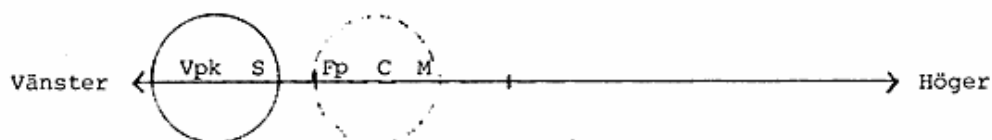

Fig. 2. Korrigerad bild av det socialistiska och det borgerliga blocket i svenska politik

I fortsättningen kan vi bortse helt från partiernas placering i förhållande till referenspunkten och rikta all vår uppmärksamhet mot den inbördes rangordningen.

2. Tillväxt-ekologidimensionen

När energi-, kärnkrafts- och resursfrågorna drogs in i politiken i början av 1970-talet inträffade något märkligt. En ny dimension trängde sig fram och gav nerv åt partistriden. Den kunde spåras både på väljarnivå och på elitnivå. Motpolerna på den nya konfliktlinjen kan beskrivas med termer som fortsatt ekonomisk tillväxt, fortsatt industriell expansion, mer kärnkraft, mer storskalig tek-

nologi och mer centralism å ena sidan och strävan mot ekologisk balans, bättre yttre miljö, lokalsamhälle och småskalig produktion, mindre bruk av kärnkraft samt ökat bruk av flödande energikällor i den andra.

Denna dimension kan kallas för tillväxt-ekologidimensionen. Termen "ekologi" skall uppfattas som en förkortning för "ekologisk balans". "Ekologisk balans" är ett nyckeluttryck bland dem som starkt prioriterar miljövärden. Beteckningen har i detta sammanhang inget med ekologi som akademisk disciplin att göra.

Närmast tillväxtpolen placerade sig moderaterna. Sedan kom i tur och ordning socialdemokrater och folkpartister. Centerpartister och kommunister tog plats sida vid sida närmare polen för ekologisk balans. Det svenska partisystemet blev tvådimensionellt.

Naturligtvis ger dessa två dimensioner en förenklad bild av konfliktmönstret i svensk politik. Tillväxt-ekologidimensionen är ingalunda ny. Långt tidigare i landets historia har partier grupperat sig efter olika synsätt på det framväxande industrisamhället. Även andre konfliktlinjer t.ex. en sedlighetsdimension eller en kulturell dimension förekommer i svensk politik, även om de mer sällan manifesterar sig i partimotsättningar. Vad som hände i början av 1970-talet var att tillväxt-ekologidimensionen aktualiserades och att det dominerande konfliktmönstret mellan partierna blev två dimensionellt.¹

Även längs denna dimension förekommer - något tillspetsat - tendenser till blockbildning. Tillväxtblocket skulle i så fall bestå av moderater, socialdemokrater och folkpartister. Centerpartister och kommunister skulle utgöra det ekologiska blocket. Förhållandet kan illustreras som vist i figur 3.

Även här kan vi bortse från om partierna är korrekt inplacerade i förhållande till referenspunkten och inrikta oss på den inbördes rangordningen.

1) För resonemang om dimensioner i svensk politik på elitnivå se O. Petersson, Regeringsbildningen 1978, Rabén & Sjögren, 1979, pp. 94ff., P.-E. Back & S. Berglund, Det svenska partiväsendet, Stockholm: Amlqvist & Wiksell, 1978, pp. 17ff., 132, 157 och B.O. Birgersson & J. Westerståhl, Den svenska folkstyrelsen, Stockholm: Liber, 1979, pp. 39ff.

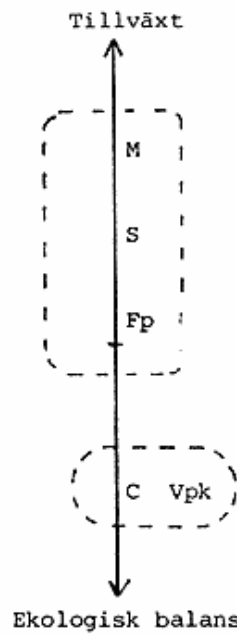
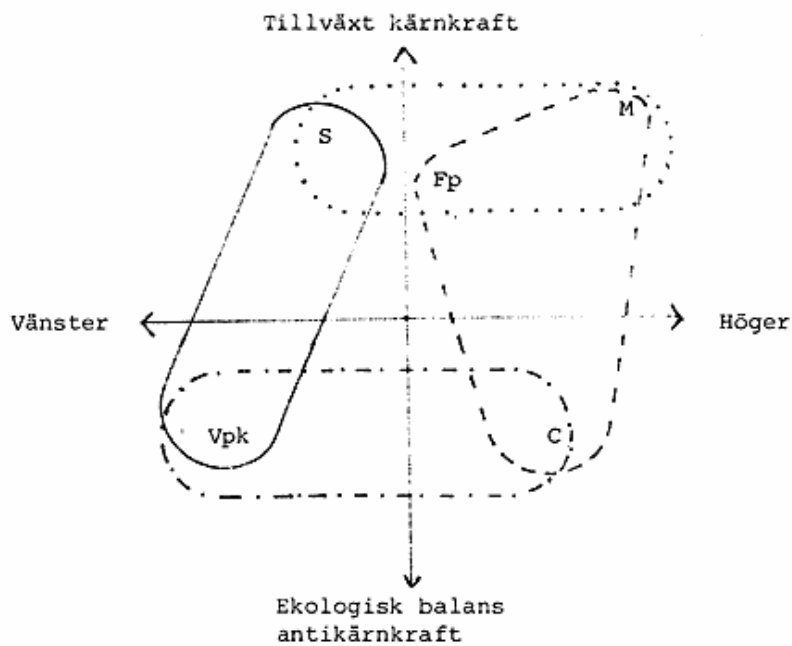

Fig. 3. Tillväxtblocket och det ekologiska blocket i svensk politik

- = socialistiska blocket
- = borgerliga blocket
- = tillväxtblocket
- . - . - . = ekologiska blocket

Fig. 4. De två huvuddimensionerna i Sveriges partisystem år 1978

3. De två huvuddimensionerna

De partier som tillhör tillväxtblocket respektive det ekologiska blocket är således inte identiska med dem som ingår i det socialistiska respektive det borgerliga blocket. Den tvådimensionella framställning (Fig. 4) ger en bild av partisystemet, som det tedde sig när den första trepartiregeringen Fälldin havererade på kärnkraftsfrågan i oktober 1978.

Att frontställningen mellan borgerliga och socialister tidvis skjutits i bakgrunden av motsättningen mellan anhängare av ökad tillväxt respektive ekologisk balans förklarar en del av dramatiken i sjuttiotalets svenska partipolitik. Klarast framträder detta vid ett studium av energipolitiken och särskilt då kärnkraftsfrågan.

4. Politisk enighet om kärnkraftens utveckling

Den svenska energiförsörjningen har under efterkrigstiden baserats på vattenkraft och olja. Frågan om atomenergins fredliga utnyttjande kom tidigt att uppmärksammas. År 1947 bildade staten i samarbete med det privata näringslivet AB Atomenergi. Bolaget fick till uppgift att leta och utvinna råmaterial för atomkraftens utnyttjande. Det skulle också utveckla kärnkraften forskningsmässigt, industriellt och kommersiellt. Beslutet om AB Atomenergi var enhälligt.²

Redan vid mitten av 50-talet hade vissa tillgångar byggts upp inom landet. Den första forskningsreaktorn - R 1 - togs i bruk vid Tekniska Högskolan i Stockholm år 1954. Atomenergi inledde samarbete med statliga Vattenfallsstyrelsen (Vattenfall) för att studera energiproducerande reaktorer. Även verkstadsföretag som ASEA deltog i utredningsarbetet.

När riksdagen år 1956 lade fast riktlinjer för det fortsatta utvecklingsarbetet var tilltron till kärnkraften som energikälla mycket stark. Ett syfte med riktlinjerna var att utveckla en konkurrenskraftig svensk industri för tillverkning av reaktorer. På bränslesidan avsåg man att uppföra svenska anläggningar i alla led i kärnbränslecykeln. Atomenergin uppfattades som den stora möjligheten att minska landets snabbt växande utlandsberoende på energiområdet.³

2) Svensk atomenergipolitik, p. 17.

3) Ibid., p. 25.

De statliga ansträngningarna gav vissa resultat. År 1964 kunde det första större atomdrivna experimentaggregatet tas i drift i Ågesta strax söder om Stockholm. Två år tidigare hade riksdagen beslutat om att till 1969 uppföra reaktor nummer två i Marviken utanför Norrköping. År 1965 stod en anläggning för utvinning av uran färdig att tas i drift vid den mycket rika fyndigheten i Ranstad vid berget Billingen i Västergötland.⁴

Under perioden fram till 1970-talets början var det ingen ansvarig politiker, som sade sig tvivla på kärnkraftens framtid som energikälla. Politisk debatt förekom men den gällde antingen vidden av statens engagemang i atomenergiprogrammet eller vilken typ av reaktorer man skulle satsa på. Stridsfrågorna kan inordnas i vänster-högerdimensionen. Huvudmotsättningen gick mellan socialister och borgerliga.

De ansvariga för det statliga svenska kärnkraftsprogrammet hade ända från begynnelsen sökt gå fram längs tungvattenlinjen. I korthet innebar detta att reaktorerna skulle drivas med naturligt uran och att tungt vatten skulle användas som moderator. Härigenom hoppades man direkt kunna utnyttja det svenska uranet från Ranstad. Man skulle inte behöva bygga någon dyrbar och tekniskt komplicerad anrikningsanläggning eller importera anrikat uran från exempelvis USA.

Vid 1966 års riksdag framfördes från borgerligt håll tvivel på att statens satsning på tungvattenreaktorer var riktig. Några högermän krävde att anslagen till den planerade tungvattenanläggningen i Marviken borde halveras i förhållande till vad regeringen föreslagit. Riksdagsmän från folkpartiet och centern med partiledarna Bertil Ohlin och Gunnar Hedlund i spetsen yrkade på en nedskärning med 20 procent.⁵

Den socialistiska majoriteten i statsutskottet slöt upp bakom regeringens förslag och avvisade de borgerligas prutningar. För nedskärningar reserverade sig de borgerliga. Längst gick högermännen, som uttalade sig för en halvering av anslagen. Folkpartisterna krävde en tjugoprocentig nedskärning. Försiktigast var centerparti-

4) Ibid., pp. 31ff.

5) Motion Första Kammeren 1966: 491 och Andra Kammeren 1966: 561; Motion Första Kammeren 1966: 461 och Andra Kammeren 1966: 585.

sterna. De nöjde sig med yrkandet att regeringen skyndsamt skulle pröva möjligheterna att till nästa budgetår åstadkomma en tjugo-procentig besparing.⁶

I riksdagsdebatten försvarade den socialdemokratiska handelsministern statens engagemang för den s.k. svenska linjen. Tungvattenalternativet tilldrog sig fortfarande stort intresse utomlands. Tungvattenreaktorer kunde bli en betydande exportartikel. Det arbete som lagts ner på att utveckla tungvattentekniken hade gett värdefulla erfarenheter för konstruktion av lättvattenreaktorer.

Riksdagen anslöt sig till utskottets och regeringens linje.⁷

Träffningen om Marviken gällde alltså graden av statens engagemang. Sakfrågan kan med andra ord inordnas i vänster-högerdimensionen. Rangordningen mellan partierna var den man kunde förvänta sig vid 1960-talets mitt. Den var: socialdemokrater, centerpartister, folkpartister och högermän.

Tungvattentekniken höll emellertid redan på att hamna i bakvatten. Året innan hade den privatägda Oskarshamns Kraftgrupp AB lämnat in den första rent kommersiella svenska ordern på en kärnreaktor. Något större tilltro till tungvattenlinjen hade bolagsledningen inte visat. Beställningen hade gällt ett lättvattenaggregat. Det skulle alltså gå på anrikat uran och ha vanligt vatten som moderator. ASEA skulle svara för leveransen.

Detta var ett första dråpslag mot den svenska linjen. Fler skulle följa. I maj 1970 såg regeringen ingen annan utväg än att helt resolut lägga ner marvikenprojektet. Det hade då kostat skattebetalarna en halv miljard kronor. Tungvattenlinjen övergavs därmed definitivt.⁸

5. Centerpartister och kommunister före omvändelsen

Vid 1970-talets inträde såg man inom alla fem riksdagspartierna med tillförsikt på kärnenergins fredliga användning. Två likalydande motioner i riksdagens båda kamrar av Torsten Bengtson i Jönköping

6) Statsutskottet 1966: 10, 22ff., 44ff.

7) Riksdagens Debatt Andra Kammeren: 1966: 11, 102f., 113. Se även ibid., 123ff. samt Riksdagens Debatt Första Kammeren 1966: 11, 121f.

8) Svensk atomenergipolitik, 51, pp. 199ff. Jfr. t.ex. S. Leijonhufvud, Ett fall för ministären, Stockholm: Liber, 1979, p. 24.

och Jan Ivan Nilsson i Tvärålund ger en bild av hur man inom centern kunde bedöma kärnenergin på våren 1970.

Motionärerna yrkade på en utredning med uppgift att studera möjligheterna att förlägga kärnkraftverk längs norrlandskusten.

Motionärerna såg inget oroväckande i att konsumtionen av energi steg i allt snabbare takt. Ej heller bekymrade det dem att en del av det växande energibehovet skulle täckas med kärnkraft. Motionerna inleddes med följande tillväxtoptimistiska och kärnkraftsvänliga ord:

En av de fundamentala förutsättningarna för att den svenska produktionen skall kunna öka är att kraftresurserna är tillräckliga. De svenska vattenkraftsresurserna är en utomordentlig tillgång för vårt land, men de räcker inte tillnärmelsevis för det alltmer ökande kraftbehovet. Importen av andra bränslen är kostsam och ibland osäker, och därför är det nödvändigt att Sverige - som nu sker - alltmer bygger ut kärnkraftverken

Det fanns problem med kärnkraften. Men de var, tycktes motionärerna mena, inte allvarligare än att de kunde lösas genom en lämplig lokalisering av verken eller genom andra nyttobringande åtgärder.

Miljösynpunkterna hade kommit att spela en stor roll vid byggandet av kärnkraftverk, konstaterade motionärerna. De sammanhänge med att ett kärnkraftverk krävde "oerhörda mängder kylvatten och därför måste förläggas vid kusterna". Detta höjde temperaturen i vattnet och "kan ha biologiska verkningar, vilka är mycket svåra att förutse". De miljömässiga konsekvenserna av en förläggning till norrlandskusten måste därför ingående utredas. Kylvattnets inverkan på exempelvis fisket och vattnets flora måste uppmärksammas.

Utsläppen av varmvatten i havet kunde emellertid även föra något gott med sig, om de skedde längs norrlandskusten. Isbildningen i Bottniska viken skulle kunna reduceras. Hamnarna skulle kunna hållas öppna längre och kostnaderna för isbrytning skulle kunna pressas ner. Kanske skulle det varma vattnet kunna bidra till isfria leder i anslutning till nuvarande norrlandsindustrier, menade motionärerna.

Men det stora värmeöverskottet skulle också kunna nyttiggöras för uppvärmning av bostäder. Vidare skulle det kunna få användning i industrier med stora energibehov, t.ex. cellulosaindustrin. Även detta borde kunna få "en positiv lokaliseringseffekt".

Varmvattenutsläppen i havet var alltså det allvarligaste miljö-

problemet enligt motionärerna. Det var också det enda som motionärerna hade att anföra om "miljösynpunkterna".

De båda centerpartisterna berörde också "säkerhetssynpunkterna", vilka sades ha kommit att spela en stor roll vid byggandet av kärnkraftverk. Motionärerna konstaterade att de var "svårbedömliga" för lekmannen och att de alltmer hade kommit att behandlas av teknikerna. Detta fann emellertid de båda centerpartisterna inte vara värt någon kommentar. Överhuvudtaget uppfattade de inte säkerheten i sig som något problem i motionen. Det som bekymrade Bengtson och Nilsson var att de fordrades ett bebyggelsesfritt område kring varje kärnkraftverk för att säkerheten skulle tillgodoses. I en tätortsregion inkräktade denna säkerhetszon på "miljöns skönhetsvärde". Vidare decimerades härigenom "befolkningens fritidsutrymmen på ett sällsynt hårdhänt sätt", eftersom just kust- och strandområdena berördes.

Olägenheterna med dessa säkerhetsområden kunde emellertid undvikas eller minskas om verken lokaliserades till den mindre tätbefolkade kuststräckan mellan Gävle och Haparanda.

Riskerna med utsläppen av varmvatten i havet och nackdelarna med säkerhetszonerna var allt vad motionärerna hade att anföra om miljö- och säkerhetsproblemen. De nämnde ingenting om risken för stora reaktorhaverier, ingenting om tekniska svårigheter och risker i samband med upparbetning, ingenting om problemet att slutförvara avfallet. Motionärerna nämnde heller ingenting om risker för attentat, stöld eller utpressning, risker för en polisstat eller risker för kärnvapenspridning.

Till sist anförde motionärerna två rena fördelar med kärnkraften. Den ena var sysselsättningspolitisk. Utbyggnaden skulle skapa många "produktiva arbetstillfällen". Den andra var teknikpolitisk. Att bygga kärnkraftverk fordrade ett betydande engagemang av kvalificerade tekniker. "Detta skulle vara en värdefull tillgång för den planerade högre tekniska utbildningen i Norrland", slog man fast.⁹

Liknande uppfattningar om kärnkraften redovisades av andra centerpartister vid sjuttiotalets början.

År 1971 väckte anslagen till Vattenfall debatt i riksdagen. Men det var inte miljonerna till kärnkraftsutbyggnad som satte sinnena

9) Första Kammeren Motion 1970: 738, Andra Kammeren Motion 1970: 883.

i brand utan planerna på att bygga ut Ritsemjokk inom Stora Lule älvs vattenområde. Bland dem som häftigt opponerade sig mot detta vattenkraftsprojekt var en då okänd centerledamot från Orsa, Birgitta Hambraeus. I en intervju i Dagens Nyheter den 9 maj antydde hon att en vidare utbyggnad av kärnkraften var ett alternativ till fortsatt exploatering av älvarna.¹⁰

Men ej heller inom Vänsterpartiet kommunisterna fanns någon tvekan i satsningen på kärnkraft. I en motion i januari 1972 föreslog fem vpk-are att ett femte kärnkraftverk skulle uppföras vid sidan av de fyra som redan var i drift eller under byggnad i Ringhals, Barsebäck, Oskarshamn och Forsmark. Det borde förläggas till Norrbotten och uppenbarligen bestå av flera reaktorer. Tydligen tänkte sig motionärerna en utbyggnad långt utöver de elva aggregat, som vid denna tidpunkt var aktuella.¹¹

6. Frontlinjen dras upp

I oktober 1972 höjdes den första kritiska rösten i riksdagen mot kärnkraften som energikälla. Det var centerns Birgitta Hambraeus, som i en interpellation ifrågasatte kärnkraftens utbyggnad. Hon krävde inget, vare sig betänketid, stopp eller avveckling. Hon undrade bara om industriministern ansåg att det var moraliskt försvarbart att "producera ämnen som måste övervakas och skötas med tekniskt komplicerade metoder av kommande generationer i oöverskådlig framtid".¹²

Rune B. Johanssons svar den sista november formade sig till ett värn för kärnkraften. "Inget har framkommit som tyder på att man i något väsentligt avseende felbedömt säkerhetsproblemen i samband med kärnkraft", deklarerade han.¹³

Industriministern gav Birgitta Hambraeus rätt i att det i dag inte fanns någon internationellt accepterad slutlig lösning på avfallsproblemet. Frågan var emellertid ännu inte aktuell för Sveriges

10) Tore Hallén, "Hetsig miljödebatt på fjällsluttningen", Dagens Nyheter, 9.5.71.

11) Motion 1972: 583.

12) Riksdagens Debatt 1972: 102, 72ff.; Riksdagens Debatt 1972: 128, 37ff.

13) Riksdagens Debatt 1972: 128, 34f., 40f., 45.

del.¹⁴ När den blev aktuell räknade Rune B. Johansson med att "helt tillfredsställande metoder" skulle stå till förfogande.¹⁵

Några månader senare gick Birgitta Hambraeus till ny attack. Den här gången var angreppet hårdare. I en motion i januari 1973 krävde hun förbud mot vidare utbyggnad av atomkraftverk, om riskerna enligt riksdagen inte kunde accepteras från säkerhets- och miljösynspunkt.¹⁶

I utskottet hände något anmärkningsvärt. Motionen vann ett visst gehör inom alla partier. Inte ens utskottets socialdemokrater, folkpartister och moderater blev opåverkade. Utskottsmajoriteten uttalade att:

inget beslut att bygga ut kärnkraften ytterligare bör fattas innan ett nytt, allsidigt beslutsunderlag innefattande bl.a. information om forskningsresultat och utvecklingstendenser har förelagts riksdagen.

Detta måste tolkas som ett tillfälligt stopp för vidare utbyggnad utöver de elva reaktorer, som antingen redan var i drift eller under byggnad.¹⁷

Et par representanter för centern och vänsterpartiet kommunisterna föreslog en ännu starkare skrivning. Tillsammans med Birgitta Hambraeus reserverade sig Fritz Börjesson (c) och Jörn Svensson (vpk) till förmån för ett årslångt moratorium varunder inga färdigbyggda kärnkraftsaggregat skulle få tas i drift och inga nya byggen påbörjas.¹⁸

I riksdagsdebatten kunde man för första gången skönja konturerna av den frontlinje, som sedan skulle komma att känneteckna kärnkraftsfrågan. Den följde inte den vanliga motsättningen mellan socialister och borgerliga. Kärnkraften försvarades av socialdemokrater, folkpartister och moderater. Tvivel uppades av kommunister och centerpartister.¹⁹ Vid voteringen fick utskottets förslag 218 röster och segrade därmed. Bland de 218 fanns socialdemokrater,

14) Ibid., 34ff.

15) Ibid., 41.

16) Motion 1973: 1467.

17) Näringsutskottet 1973: 49, 19, 20.

18) Ibid., 29f.

19) Riksdagens Debatt 1973: 87, 89ff.

folkpartister och moderater men ingen kommunist eller centerpartist. Men reservanternas idé om ett ettårigt moratorium fick stöd av ett sjuttiototal ledamöter. Bland dem befann sig 13 kommunister, 56 centerpartister och en moderat. Åtta ledamöter avstod från att rösta och 54 var frånvarande.²⁰

Med ledning av omröstningen 1973 kan partiernas inställning till kärnkraften illustreras på följande sätt:

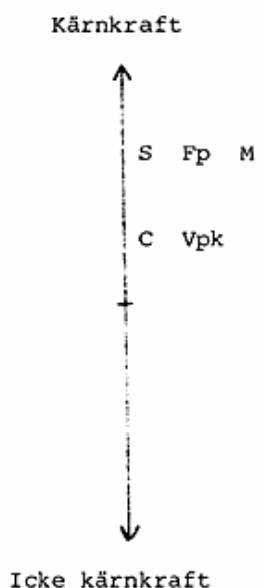

Fig. 5. 1973 års kärnkraftsbeslut

Riksdagsbeslutet i maj skedde mot bakgrund av en häftig offentlig debatt om energiförsörjningen och kärnkraften, som hastigt blossade upp på våren 1973. Bland motståndarna till fissionskraften märktes nobelpristagaren Hannes Alfvén - som mest av alla bidragit till centerns omsvängning - och utomparlamentariska påtryckningsgrupper som Miljöcentrum, Fältbiologerna och Jordens vänner. Bland förespråkarna återfanns bland annat kraftindustrin och fakcföreningsrörelsens ledning.

20) Ibid., 153. En folkpartist, tre centerpartister, tre socialdemokrater och en moderat avstod från att rösta och 54 ledamöter var frånvarande. Se också voteringslistan i Riksdagsbiblioteket, Stockholm. - På partistämman en månad senare skärpte centern sitt avståndstagande. Se Riksstämmans protokoll 1973, §§ 90-91.

7. 1975 års beslut

Partierna började nu ladda upp inför det stora energipolitiska beslut, som måste komma i oljekrisens kölvatten. År 1972 hade Centrala Driftledningen - de privata och offentliga kraftproducenternas samsarbetsorgan - presenterat en plan för utbyggnad av 24 kärnaggregat fram till år 1990.²¹ Efterhand stod det emellertid klart att inget parti skulle komma att sträcka sig så långt.

I den stora energiproposition, som den socialdemokratiska regeringen presenterade i februari 1975, föreslogs en "försiktig" utbyggnad av kärnkraften. Utöver de elva redan beslutade aggregaten borde endast ytterligare två uppföras. Propositionen innehöll dessutom ett betydande sparprogram. Energikonsumtionens ökning skulle skäras ner från beräknade 4 procent per år till 2 procent per år fram till år 1985. Från och med 1990-talets början borde man vara nere på nolltillväxt i den totala energiförbrukningen.²²

Tonläget var således betydligt mindre tillväxt optimistiskt och kärnkraftsvänligt än när Rune B. Johansson två och ett halvt år tidigare besvarat Birgitta Hambræus interpellation. Trots detta väckte förslaget stark opposition. Vänsterpartiet kommunisterna förmådde inte dela ens socialdemokraternas nedskruvade kärnkraftsambitioner. Partiet argumenterade mot utnyttjandet av fissionskraften överhuvudtaget.²³

Det socialistiska blocket var således djupt splittrat i kärnkraftsfrågan.

Ett liknande svalg tycktes öppna sig i det borgerliga lägret. Centern reste invänningar mot varje utnyttjande av fissionsenergin. Partiet förde fram kravet på en avvecklingsplan för de fem aggregat, som var "nedsmittade". Kärnkraften borde kunna vara avvecklad år 1985.²⁴

21) Centrala Driftledningen, Sveriges elförsörjning 1975-1990: 1972 års studie, 17f.

22) Proposition 1975: 30. Ang. partiernas ställningstaganden i voteringen i riksdagen, se Riksdagens Debatt 1975: 93, 8ff.

23) Motion 1975: 2034.

24) Motion 1975: 2030, 13, 17; Riksdagens Debatt 1975: 91, 120; Centerpartiet, Uttalande av centerens riksdagsgrupp 11.3.1975, 2, Stockholm

Moderaterna såg gärna att man planerade för ett fjortonde aggregat. Så här skrev man i sin partimotion:

Vi säger ja till de av regeringen förordade två nya aggregaten... I vad gäller den av os förordade beredskapen för en ökad energiproduktion torde i första hand ett tredje kärnkraftsaggregat bli aktuellt.²⁵

Folkpartiet stannade vid de tidigare beslutade elva reaktorerna.²⁶

Så här kan därför de politiska partiernas åsikter om fissionskraften sammanfattas på våren 1975:²⁷

Parti	Antal reaktorer år 1985
Vänsterpartiet kommunisterna	0
Socialdemokraterna	13
Folkpartiet	11
Centerpartiet	0
Moderaterna	13-14

Fig. 6. Partierna och kärnkraften 1975

Den ansats till ovanlig blockuppdelning som fanns redan 1973 hade förstärkts genom 1975 års beslut. Centerpartister och kommunister förenades i ett ekoblock, socialdemokrater, folkpartister och moderater i ett tillväxtblock.

Inför 1975 års beslut presenterade både centern och socialdemokraterna utförliga energibalanser för år 1985. Så här såg de ut jämfört med hur läget faktiskt var år 1973. (Tabel 1).

Båda partierna önskade som synes dämpa ökningstakten i energiförbrukningen, socialdemokratin från fyra till två, centerpartiet från fyra till en procent per år. Totalt sett borde det väldiga oljeberoendet enligt båda partierna tillåtas öka från 313 till 324 TWh. I procent räknat innebar detta en nedpressning från 73 till 60 i socialdemokratins och från 73 till 67 i centerns energibalans. Den stora skillnaden absolut och procentuellt gäller som synes kärnkraftens roll i energisystemet. Här räknade socialdemokratin

25) Motion 1975: 2029, 1f., 15f.

26) Motion 1975: 2031, 33.

27. Se t.ex. L. Liljegren, Ska vi dagtinga med förnuftet? Om energin och framtiden, Stockholm: Tiden, 1977, p. 30.

Tabel 1. Socialdemokratins och centerpartiets balanser för energitillförseln år 1985. Redovisningsår: 1975

	Faktisk energitillförsel 1973		Socialdemokratins beräknade energitillförsel år 1985		Centerns beräknade energitillförsel år 1985	
	TWh	Pct.	TWh	Pct.	TWh	Pct.
Oljeprodukter	313	73	324	60	324	67
Kol, koks	20	4	50	9	50	10
Lutar, ved, avfall	34	8	37	7	44	9
Vattenkraft	60	14	66	12	66	14
Kärnkraft	2	1	63	12	0	0
Nettoimport av el.	-	0	-	0	-	0
Summa energitillförsel	429		540		484	
Procentuell årlig förändring	+ 4%		+ 2%		+ 1%	

med 63 TWh 1985 eller 12 procent av den totale energitillförseln. Enligt centern skulle kärnkraften vara avskaffad år 1985.

När det gäller beräknad tillförsel av elektrisk kraft för år 1985 är skillnaderna mellan centern och socialdemokratins betydligt större. Det framgår av följande tabell, där 1973 års siffror över faktisk eltilförsel också angetts. (Tabel 2).

Socialdemokratins ville här åstadkomma en mindre nedpressning av ökningen från beräknade åtta procent till sex procent per år. Centerns dämpning var mer omfattande men stannade ändå vid en ökning med tre procent per år. Totalt sett innebar detta i båda fallen betydande öknings fram till år 1985. Skillnaden beror främst på centerns inställning till kärnkraften. Men centern tänkte sig också en större utbyggnad av den oljebaserade kraftvärmens än socialdemokratins.²⁸

28) Tabellerna återgiva enligt L. Liljegren, op.cit., p. 31.

Tabel 2. Socialdemokratins och centerns balanser för eltillförseln år 1985. Redovisningsår: 1975

	Faktisk eltillförsel 1973		Socialdemokratins beräknade eltillförsel 1985		Centerns beräknade eltillförsel 1985	
	TWh	Pct.	TWh	Pct.	TWh	Pct.
Vattenkraft	60	77	66	42	66	60
Kärnkraft	2	3	63	40	0	0
Industriellt mottryck	3	4	8	5	10	9
Kraftvärme	4	5	15	9	25	23
Ovrig värmekraft	9	12	7	4	9	8
Summa	78	100	159	100	110	100
Ökning per år			6%		3%	

8. "Jag sätter mig inte i en regering som startar fler kärnkraftverk"

Valet 1973 hade resulterat i jämvikt - 175-175 - mellan socialister och borgerliga i riksdagen. Skulle de borgerliga äntligen lyckas vinna nästa val? Skulle de i så fall kunna bilda regering trots åsiktsskillnaderna i kärnkraftsfrågan? Det var dessa frågor som fängslade de politiskt intresserade i landet inför valkampanjen 1976.

Valpropagandan dominerades av fissionskraften. Detta gjorde valkampanjen unik i modern svensk historia. För första gången någonsin kom en valrörelse att präglas av en politisk stridsfråga, som inte kan inordnas i vänster-högerdimensionen. Centerpartister och vpk-are stod mot socialdemokrater, moderater och folkpartister.²⁹ Den borgerliga söndringen var med andra ord lika ohjälpligt djup som tidigare. Folkpartiet och moderaterna försökte tona ner schismen

29) S. Holmberg, "Pressen och kärnkraften: En studie av nyhetsförmedling och debatt i 20 tidningar under 1976 års valrörelse", Statsvetenskaplig Tidskrift, 1978, pp. 211ff. För andra analyser av valkampanj och valresultat, se S. Holmberg, J. Westerståhl & K. Branzén, Väljarna och kärnkraften, Stockholm: Liber, 1978; S. Holmberg, "Kärnkraften och vänster-högerdimensionen: Konfliktlinjer i svensk politik", Statsvetenskaplig Tidskrift, 81, 1978, pp. 67ff. O. Petersson, Valundersökningar: Rapport 2: Väljarna och valet 1976, Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1977 och O. Petersson & B. Särllvik, "När de borgerliga vann", Statsvetenskaplig Tidskrift, 80, 1977, pp. 79-2.

genom att tiga eller tala lågmält. Hårt pressade av fräna skjutjärnsjournalister tvingades emellertid både Per Ahlmark och Gösta Bohman medge, att deras partier stod fast vid sine tidigare beslut om elva respektive tretton reaktorer.³⁰ Folkpartiledarens och moderatledarens passivitet stod i bjärt kontrast mot det korståg som centerns banerförare inledde mot atomenergin. Kärnkraften skulle vara helt avvecklad år 1985.

Sitt antinukleära budskap summerade Fälldin i en sammandrabbning med Olof Palme i Scandinavium i Göteborg den första september. Centerledaren insisterade på att marschen in i kärnkraftssamhället skulle avbrytas. Han fortsatte:

Det skal ske genom att de tre reaktorer, som icke är påbörjade, aldrig byggs, att arbetet på de fem, som är under byggnad, avbryts så snart kontrakt medger detta. Om kontrakten inte medger det, så får de byggas färdiga, men de får aldrig laddas. Och genom att de fem aggregat som är i drift, för dem upprättas en beredskapsplan för successiv avveckling. Denna plan ska sättas i verket så snart den är upprättad, om säkerhetsfrågorna inte är lösta.³¹

Politiker som är kritiskt inställda till kärnkraften måste fråga sig mot vad deras praktiska handlande bör inriktas. I Sverige är det främst problemet om antalet kärnaggregat, som stått i det politiska rampljuset. Vi har fått uppleva vad man skämtsamt brukar kalla en politisk aggregatexercis. Följande tänkbara handlingsalternativ är ordnade längs en stigande skala från liten till stor grad av avveckling av kärnreaktorer:

1. avbryta projektering som redan inletts;
2. avbryta byggande;
3. inte ta färdigbyggda reaktorer i drift;
4. planera för avställning av reaktorer som redan är i drift;
5. ta reaktorer ur drift.

I sak lämnade Fälldin besked på alla dessa fem punkter. Han begagnade sig därvid av sorteringsformeln 3-5-5.³²

30) TV:s utfrågning 13.9. och 6.9. Jfr. G. Bohman, "Flexibel kärnkraftslinje (m)", Svenska Dagbladet 31.5.

31) 1.9.1976, radio, P1.

32) Uttrycket återges i S. Leijonhufvud, Ett fall för ministären, Stockholm: Liber, 1979, p. 45.

De tre aggregat som inte börjat byggas - dvs. nummer elva, tolv och tretton i ordningen - skulle aldrig lämna ritbordet. Här inbegreps också det aggregat, som senare skulle bli riksbekant under beteckningen Forsmark 3 (punkt 1). Arbetet på de fem reaktorer som var under uppförande - Forsmark 1 och 2, Ringhals 3 och 4 samt Barsebäck 2 - skulle avbrytas (punkt 2). Om detta stötte på hinder, skulle de få byggas färdigt men inte starta (punkt 3). För de fem aggregat som var i drift - Oskarshamn 1 och 2, Ringhals 1 och 2 samt Barsebäck 1 - skulle en beredskapsplan för successiv avveckling upprättas (punkt 4). Så snart den var färdig, skulle den sättas i verket, såvida inte säkerhetsfrågorna var lösta (punkt 5).

Beträffande den femte punkten uttalade sig centerhövdingen ännu mera kategoriskt på radions presskonferens den 25 augusti. Kärnkraften skulle vara helt avvecklad år 1985. Så här föll hans ord:

Det är helt klart att vi vid utgången av den period för energipolitiken, som vi har diskuterat, alltså 1985, att det då inte ska användas någon kärnkraft i Sverige med vår modell.³³

Men det var inte bara i sakfrågan, som Fälldin lämnade klara besked. Han gav också utfästelser angående partiets och sitt eget framtida strategiska handlande.

Redan under våren 1976 klargjorde han hur centerns avstånds- tagande från kärnkraften skulle påverka partiets inställning till att bilda regering. I riksdagsdebatten i april fällde han de berömda orden: "Får jag för att inget missförstånd skal råda säga: Ingen statsrådspost kan vars så åtråvärd att jag vore beredd att dagtinga med min övertygelse".³⁴ På stämman med centerns ungdomsförbund i juni cementerade han ytterligare sin kompromisslösa hållning: "Det innebär, att vi inte deltar i någon regering, som börjar bygga något nytt kärnkraftverk. Vi deltar inte i någon regering, som laddar ett nytt aggregat och vårt krav för att vara med i regering är att man sätter igång ett arbete för en beredskapsplan för en successiv avveckling av de aggregat, som är i drift. Det arbetet skal drivas så intensivt som det är möjligt och får ta 2, högst 3 år".³⁵

33) 1.9.1976, radio, Pl.

34) Riksdagens Debatt 1975/76: 111, 141.

35) Centerns ungdomsförbunds förbundsstämmas protokoll 1976, 124. Jfr. Evert Vedung, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1979, p. 18.

Detta var onekligen otvetydiga utfästelser för att komma från en toppolitiker inför en eventuellt förestående koalitionsförhandling. Hur skulle folkpartiet och moderaterna kunna regera ihop med ett parti med denna inställning i den viktiga kärnkraftfrågan? Det skulle kosta väldiga belopp att låta de fem reaktorer, som var under uppförande, bli stående utan att producera någon elkraft. Tusentals personer skulle förlora sina arbeten, om byggandet avbröts. En avveckling av de fem som var i drift skulle innebära ett svårt avbräck i elproduktionen. Skulle folkpartiet och moderaterna mot denna bakgrund verkligen kunna gå samman med centern i en koalitionsministär? Om detta lyckades, skulle den första borgerliga regeringen i Sverige på över 40 år kunna bli något annat än en dagslända?

På natten mellan den 19 och 20 september kunde de borgerliga i segerrus marschera från valplatsen. De hade tillskansat sig fem nya mandat och erhållit sammanlagt 180. Socialisterna hade förlorat sex och stannat på 169. Moderaterna hade ökat med fyra till 55, centern minskat med fyra till 86 och folkpartiet ökat med fem till 39. Förskjutningarna framgår av följande tablå:

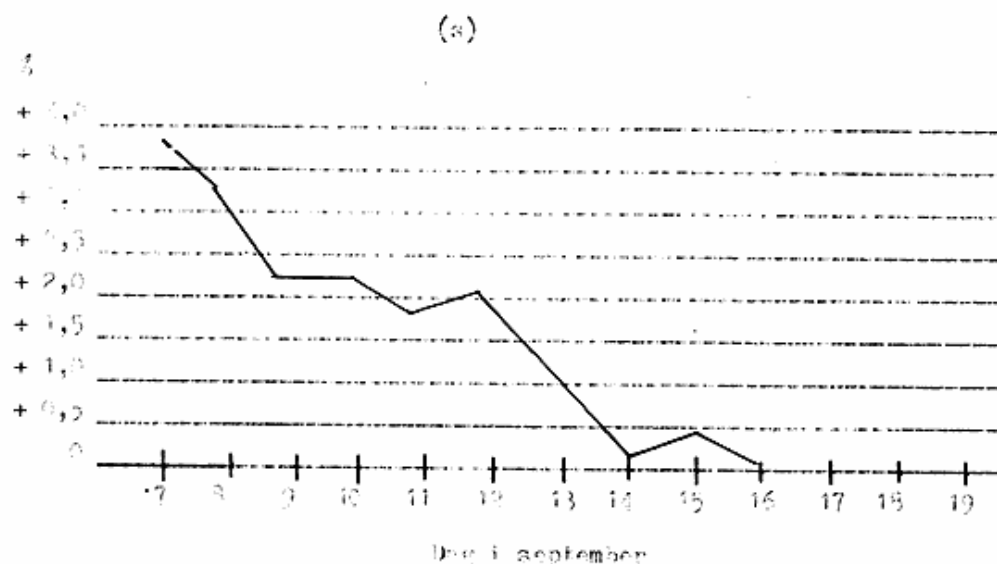
	1973		1976	
	Procent avgivna röster	Antal mandat	Procent avgivna röster	Antal mandat
Vp	5,3	19	4,8	17
S	43,6	156	42,7	152
Fp	9,4	34	11,1	39
C	25,1	90	24,1	86
M	14,3	51	15,6	55
Socialistiska blocket	48,9	175	47,5	169
Borgerliga blocket	48,8	175	50,8	180

Fig. 7. Valresultat 1973 och 1976

En väljarundersökning som Statistiska Centralbyrån gjorde de två sista veckorna före valet den 19 september gör det möjligt att dag för dag följa hur de intervjuade sade att de skulle rösta på valdagen. Dessa siffror visar att socialdemokratin förlorade väljare dag för dag från den 7-9 september, då kärnkraftsfrågan dominerade valde-

batten. Centern gjorde samtidigt en klar framryckning, medan övriga partier stod stilla.³⁶

Socialdemokratin

Centern

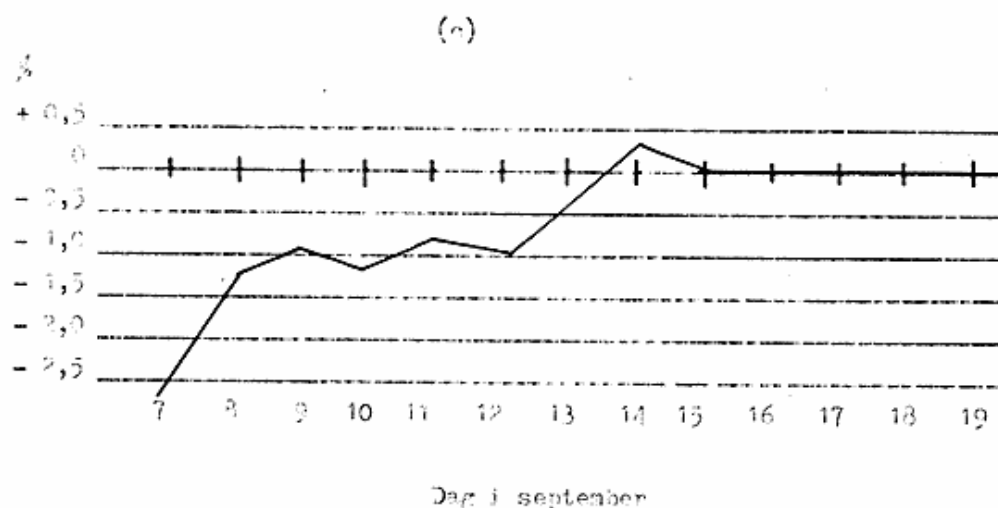

Fig. 8. Förändring i partisympatier 7-19 september 1976

36) Undersökningen refereras i L. Liljegren, Ska vi dagtinga med förnuftet? Om energin och framtiden, Stockholm: Tiden, 1977, p. 3. Liknande resultat framgår av O. Petersson, Valundersökningar: Rapport 2: Väljarna och valet 1976, Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1977 och S. Holmberg, J. Westerståhl & K. Branzén, Väljarna och kärnkraften, Stockholm: Liber, 1977.

9. "Ett svek!"

Som bas för det största borgerliga partiet fick Thorbjörn Fälldin i uppdrag att bilda regering. Trycket blev oerhört starkt att efter fyra decenniers socialdemokratiskt maktinnehav åstadkomma en borgerlig majoritetsregering. Men samtidigt råkade det sjätte kärnkraftsaggregatet, Barsebäck 2, just i dessa dagar stå klart för laddning. Denna reaktor hade uppförts av Sydkraft vid Öresundskusten strax norr om Malmö. Att inte ta den i drift vore ett upprörande slöseri med resurser. Moderaterna och i ännu högre grad folkpartisterna visade sig oerhört obenägna att inleda regerandet med ett nej till Barsebäck 2. Ända in i det sista höll denna fråga på att äventyra hela regeringsbildningen. Först en timme innan partiledarna skulle föreslå ny statsminister för riksdagens talman gav Fälldin efter. Det avgörande steget togs på förmiddagen den femte oktober. Man nådde också en uppgörelse om hela kärnkraftspolitikerna.³⁷ Kompromissen presenterades den åttonde oktober i regeringsdeklarationen. Av ordalydelsen framgick att centern i realiteten frångått flera av partiledarens högtidliga utfästelser i valkampanjen.³⁸ Fälldin räckte inte ända fram, som han själv uttryckte saken.³⁹

Regeringsdeklarationen är en typisk kompromissprodukt. Att formuleringarna är vägda på guldväg kan man utgå ifrån. Vissa saker som inte står i den har säkerligen utelämnats med avsikt.

Aktstycket innehöll inget löfte om att någon av de redan verk-samma reaktorerna skulle tas ur drift. En särskild energikommission skulle tillsättas för att upprätta en beredskapsplan för avveckling av kärnkraften, hette det. Avvecklingen sköts således på framtiden.

Deklarationen innehöll heller ingen utfästelse om att byggen som redan pågick skulle avbrytas. Frågan om byggstopp berördes överhuvudtaget inte.

Något generellt och absolut förbud mot att ta färdigbyggad reaktorer i drift hade heller inte formulerats. Men folkpartiet och

37) K. Hämmerich, Kompromissernas koalition: Person- och maktspelet kring regeringen Fälldin, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1977, pp. 226ff. Jfr. Riksdagens Debatt 1976/77:4, 31.

38) Riksdagens Debatt 1976/77:7, 45f.

39) T.ex. Svenska Dagbladet 9.10.1976, Riksdagens Debatt 1976/77:16, 22 och K. Hämmerich, op.cit., p. 257.

moderaterna hade fått gå med på att omgärda drifttagandet med villkor, som tidigare inte hade funnits. Kärnkraftsaggregat "som f.n. är under byggnad" får inte tas i drift, hette det, om inte det berörda kraftföretaget "dels kan förete godtagbart avtal om upparbetning av utnyttjat kärnbränsle, dels kan visa hur och var en helt säker slutlig deponering av det högaktiva avfallet kan ske".

Från denna huvudregel hade Fälldin fått lov att acceptera att Barsebäck 2 undantogs. Mellan raderna kunde man läsa, att detta verk utan vidare skulle få starta. Däremot hade Per Ahlmark och Gösta Bohman fått finna sig i att det skulle tas ur drift, "om avtal om upparbetning icke företetts före den 1 oktober 1977".

I samband med det stora energibeslutet i maj 1975 hade centern redovisat en lång rad olika invändningar mot kärnkraften. Man hade varnat för stora reaktorolyckor och risker för privat bombtillverkning.⁴⁰ Man hade befarat, att de väldiga kärnkraftsanläggningarna skulle leda till ytterligare centralisering av samhället. Man hade oroat sig över ökade risker för spridning av kärnvapen.⁴¹ Men ingen av dessa invändningar fanns med i regeringsdeklarationen. Partiet hade uppenbarligen - för de kärnkraftsaggregat som var under uppförande - gått med på att koncentrera alla sina sakskaäl mot kärnkraften till två villkor. Dessa hade formulerats som stipulationer för att få ta färdigbyggda aggregat i drift. Centern hade koncentrerat sig på driftfrågan.

Centerpartister hade länge varnat för risker i samband med upparbetning av använt kärnbränsle. Tekniken var fortfarande väldigt ofullgängen och förknippad med allvarliga faror. Denna argumentering hade man nu tydligen velat omsätta till ett villkor. Man krävde "godtagbart avtal om upparbetning". Men ordalagen kunde ge vid handen att det var själva avtalet, som skulle vara godtagbart, inte upparbetningstekniken som sådan. Räckte det om de svenska bolagen slöt ett juridiskt godtagbart avtal med exempelvis en fransk firma för att villkoret skulle vara uppfyllt?

40) Motion 1975: 905, 14, 21 och Motion 1975: 2030, 15.

41) Motion 1975: 905, 21f.; Riksdagens Debatt 1975: 91, 54, 109, 198; Motion 1975: 905, 14, 21; Motion 1975: 2030, 15; Näringsutskottet 1975: 30, 95; Riksdagens Debatt 1975: 91, 54f., 109; Riksdagens Debatt 1975: 92, 226f.

Vad skulle slutligen den nya regeringen ta sig till med de verk som ännu befann sig på eller alldeles nyligen hade lämnat ritbordet? Vad skulle ske med verken nummer elva till tretton? Deklarationen innehöll inget uttalat förbud mot fortsatt projektering eller utbyggnad av helt nya aggregat. Förgäves letar man efter en klar markering av var gränsen borde gå för den fortsatta planeringen och utbyggnaden.

Till sist gläntade regeringen på dörren för en folkomröstning. Om "opinionen" inför beslutet 1978 fortfarande var "starkt splitt-rad" skulle "klarläggas möjligheten" att företa en rådgivande folkomröstning.

Så hade Sverige efter fyra decennier slutligen fått en rent borgerlig regering. Bildandet av den icke-socialistiske trepartiregeringen Fälldin kan förklaras på följande sätt. Trots vissa skillnader förenades de tre partierna genom sin placering på vänsterhögerskalan. Genom sin vakthållning kring privat företagsamhet och marknadshushållning stod de i motsatsställning till socialdemokrater och kommunister. Men längs tillväxt-ekologidimensionen var ett svalg befast mellan centern å ena sidan och folkpartiet och moderaterna å den andra. I kärnkraftsfrågan hade moderater och folkpartister mycket mer gemensamt med socialdemokraterna än med centern. Vid regeringsbildningen bedömdes den gemensamma frontställningen mot det socialistiska blocket längs vänster-högerlinjen som viktigare än de interna skillnaderna längs samma dimension. De ansatser till samarbete mellan folkpartister och socialdemokrater som förekommit under jämviktsriksdagens tid, de s.k. Hagaöverenskommelserna om den ekonomiska politiken, avbröts. Den gemensamma motsättningen till socialdemokraterna betraktades också som mer betydelsefull än den allvarliga interna antagonismen i tillväxt-ekologifrågan.

Inför trycket från en mäktig yttre fiende, socialdemokraterna, fick de interna motsättningarna mellan de tre borgerliga partierna mindre tyngd. Vi erhöll en skarp uppdelning i ett socialistiskt och ett borgerligt block, varvid de borgerliga för första gången på länge hade övertaget. Det som inträffade kan illustreras enligt fig. 9.

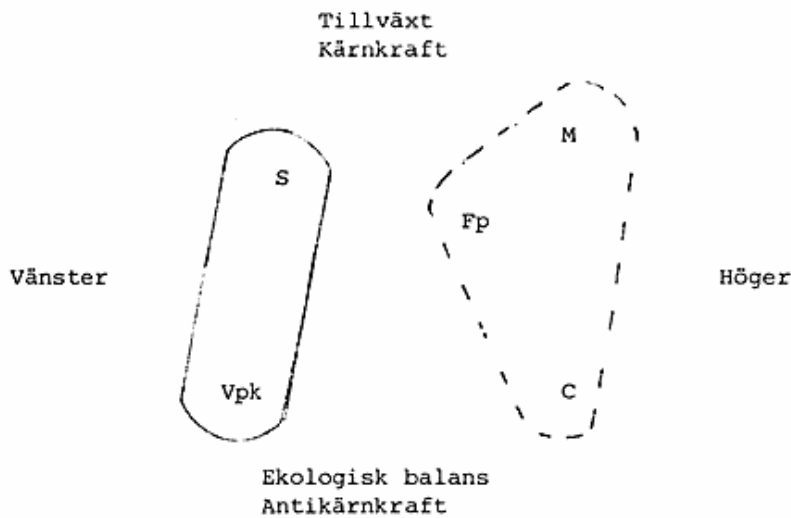

Fig. 9. Uppdelning i ett borgerligt och ett socialistiskt block på vänster-höger motsättningen vid regeringsbildningen 1976

10. Regeringen Fälldin I klyvs av fissionskraften

Men den borgerliga trepartiregeringen plågades redan från begynnelsen av starka inre spänningar rörande kärnkraften. De svåraste slitningarna gällde antingen frågan om driften av aggregaten sex till tio eller byggandet av reaktorerna elva och tolv.

Fälldin valde att agera på samma sätt som när regeringen bildades. Han gav sig in i till synes ändlösa förhandlingar med representanter för de andra regeringspartierna. Frågan "drogs i långbänk", för att använda statsministerns eget favorituttryck. Men i sista stund gav han alltid efter och accepterade kompromisslösningar.

Efter en långdragen och seg maktkamp inom regeringen lyckades centern få moderater och folkpartister med på att skära ner anslagen till bygget av den elfte reaktorn, Forsmark 3. Men helt stoppades inte Vattenfalls jättebygge. Det fick fortsätta på parlåga.⁴²

Strax före jul 1977 gick Fälldin under stor vånda med på att reaktor nummer sex, Barsebäck 2, fick fortsätta driften.⁴³

42) Industridepartementet, pressmeddelande, 2.5.1977; Industridepartementet, beslut 7.7-1977. Se även Proposition 1976/77: 150, bil. 7, 21ff. samt exempelvis SvD 4.5. och Vestmanlans Läns Tidning 4.5. Jfr. Evert Vedung, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall, op.cit., pp. 28ff.

43) Industridepartementet, beslut 58, 22.12.1977. Jfr. ibid., pp 32f.

I februari 1978 ströps anslagen ytterligare till Vattenfalls tredje reaktorbygge i Forsmark. Men inte heller nu stoppades det helt. Det tillläts fortsätta i snigelfart, som det hette.⁴⁴

Efter varje ny kompromiss dränktes centerledaren i anklagelser om svek mot vallöften. Fälldin laddade och Fälldin byggde nytt trots att Fälldin i valkampanjen bestämt lovat att inte göra någondera. Centerpartiet gick kraftigt tillbaka i opinionsmätningarna. Moralen hos den aktiva kadern inom partiet sjönk.

Man måste exempelvis fråga sig varför centerledningen undlät att stoppa bygget av den elfte reaktorn, Forsmark 3. Blott 119 miljoner av planerade fyra miljarder hade investerats i detta Vattenfalls flaggskepp fram till november 1976. Mycket tyder på att energiminister Olof Johansson och statsminister Thorbjörn Fälldin räknade med ett totalstopp långt före aggregat elva, som då automatiskt aldrig skulle komma att laddas. Man var mer upptagen av laddningsproblematiken än byggnadsproblematiken. Den s.k. villkorslagen skulle bli det instrument varigenom kärnkraften stoppades i Sverige.

I september 1978 var det äntligen dags. Nu skulle villkorslagen tilllämpas, den lag som den borgerliga riksdagsmajoriteten antagit i april 1977.⁴⁵ De sjunde och åttonde aggregaten, Ringhals 3 och Forsmark 1, stod färdiga att tas i drift. Frågan var om kraftbolagen uppfyllt de krav, som lagen ställde upp för att reaktorer skulle få starta.

Driftstillstånd fick meddelas av regeringen, hette det i villkorslagen, endast om reaktorns innehavare:

1. har företett avtal, som på ett betryggande sätt tilgodoser behovet av upparbetning av använt kärnbränsle, och dessutom har visat, hur och var en helt säker slutlig förvaring av det vid upparbetningen erhållna högaktiva avfallet kan ske, eller
2. har visat, hur och var en helt säker slutlig förvaring av använt, ej upparbetat kärnbränsle kan ske.⁴⁶

44) Industridepartementet, kommuniké 15.2. och pressmeddelande samma dag; beslut 20, 23.2.; Proposition 1977/78: 116, 35f. och Proposition 1977/78: 125, 81. Jfr. Evert Vedung, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall, op.cit., p. 34.

45) Riksdagens Debatt 1976/77: 108, 123f.

46) Svensk Författningssamling 1977: 140, 1.

Texten torde medvetet ha formulerats så att den skulle kunna tolkas på flera olika sätt.

Vad menades med "betryggande" i uttrycket "avtal som på betryggande sätt tillgodoser behovet av upparbetning av använt kärnbränsle"? Avsågs därmed endast att själva avtalet måste vara juridiskt godtagbart? Eller menades också att processen vid upparbetning skulle vara ordnad på ett betryggande sätt? I så fall var kravet oerhört mycket mera långtgående. Det finns visst stöd för båda tolkningarna. I specialmotiveringen sades uttryckligen att det skulle vara "en juridiskt bindande överenskommelse". Detta kunde tolkas som betryggande avtal. Men i nästa mening poängterades, att överenskommelsen skulle ha ett sådant innehåll, "att den tillgodoser det behov som föreligger av upparbetning av det i kärnreaktorn använda kärnbränslet". Avtalet skulle träffas med någon "som har resurser för upparbetning" och - med en nästan ogenomtränglig juridisk formulering - "som i övrigt kan förväntas svara mot de krav som följer av vad som har överenskommit".⁴⁷ Detta kunde tolkas i riktning av betryggande upparbetningsprocess.

En annan nyckelformulering gällde "helt säker slutlig förvaring". Vad menades med detta uttryck? I specialmotiveringen framhölls, att det rörde sig om "mycket starka säkerhetskrav" för vilka "utgångspunktet måste vara att det högaktiva avfallet från upparbetning och det använda kärnbränslet som inte har upparbetats skall hållas åtskilt från allt liv".⁴⁸ Även näringsutskottet citerade denna motivering. Utskottet fann termen "helt säker" vara ett adekvat uttryck för de mycket höga säkerhetskrav som uppenbarligen erfordrades. Men sedan tog utskottet loven av detta genom att lägga till en ofte citerad formulering: "att inte en rent drakonisk tillämpning av säkerhetskravet är åsyftad kommer till uttryck i det nyss återgivna citatet ur specialmotiveringen".⁴⁹

Säkerhetskravet var strängt, men fick inte tillämpas övermåttan strängt. Det var kontentan av näringsutskottets resonemang. Bättre kan knappast de tre partiernas svårigheter att komma överens om villkoren illustreras.

47) Proposition 1976/77: 53, 24.

48) Proposition 1976/77: 53, 24.

49) Näringsutskottet 1976/77: 23, 15.

Redan när villkorspropositionen offentliggjordes i december 1976 hade kraftindustrin bildat arbetsgruppen Kärnbränslesäkerhet, KBS. KBS-projektet innebar en väldig satsning från kärnkraftsproducenternas sida. En lång rad företag, institutioner och experter i Sverige, Norge, Danmark, Västtyskland, Frankrike, Canada och USA konsulterades. Ett stort antal teknisk-vetenskapliga undersökningar genomfördes. När den 150-sidiga slutrapporten med kanariegula pärmar förelåg hade hela 58 volymer med underlagsrapporter kommit av trycket.⁵⁰

När Vattenfall och Forsmarks Kraftgrupp ansökte om laddningstillstånd bifogades slutrapporten från KBS-projektet. Som stöd för ansökningarna bifogades också upparbetningsavtal med den franska firman Cogema. Kraftbolagen hävdade med enfass att villkorsslagens krav på "betryggande" upparbetningsavtal och "helt säker slutlig förvaring" var uppfyllda.⁵¹

Efter en månad av hårda förhandlingar kom regeringspartierna den 29 september överens om att säga nej till laddning. Ytterligare provborrningar krävdes innan man kunde säga ja.⁵² Överenskommelsen tolkades i media som ett kamouflerat ja och som ytterligare ett stort nederlag för centern och Thorbjörn Fälldin. Än en gång hade han dagtingat med sin kärnkraftsövertygelse för att få regera vidare menade man. Detta ledde till en utveckling inom centerpartiet som några dagar senare resulterade i att partiet lade fram nya krav. Man begärde folkomröstning om var det bortre parentestecknet skulle sättas för kärnkraften. När de två andra partierna vägrade gå med på detta klövs regeringen den 5 oktober.⁵³

En generell förklaring till koalitionen upplösning är att motståndningen längs tillväxt-ekologidimensionen upplevdes som starkare än sammanhållningen längs vänster-högerlinjen. Därför rämnade det borgerliga blocket i två halvor. Sprängningen kan åskådliggöras enl. fig. 10.

50) Projekt kärnbränslesäkerhet, Kärnbränslecykelns slutsteg: Förglasat avfall från upparbetning, Stockholm, 1977, pp. 16ff., 143ff., 149ff.

51) Ansökan 6.12.1977 jämte bil. 2-3, Industridepartementet, Dnr II 2835/77; ansökan 6.4.1978, industridepartementet, Dnr II 721/78 samt kompletterande uppgifter 18.5.1978, Dnr II 2835/77. Ang. innehållet i KBS-rapporten och remissbehandlingen av den, se Evert Vedung, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall, op.cit., pp. 34ff.

52) Se Dokument 7 i ibid., pp. 205f.

53) Ibid., pp. 66ff.

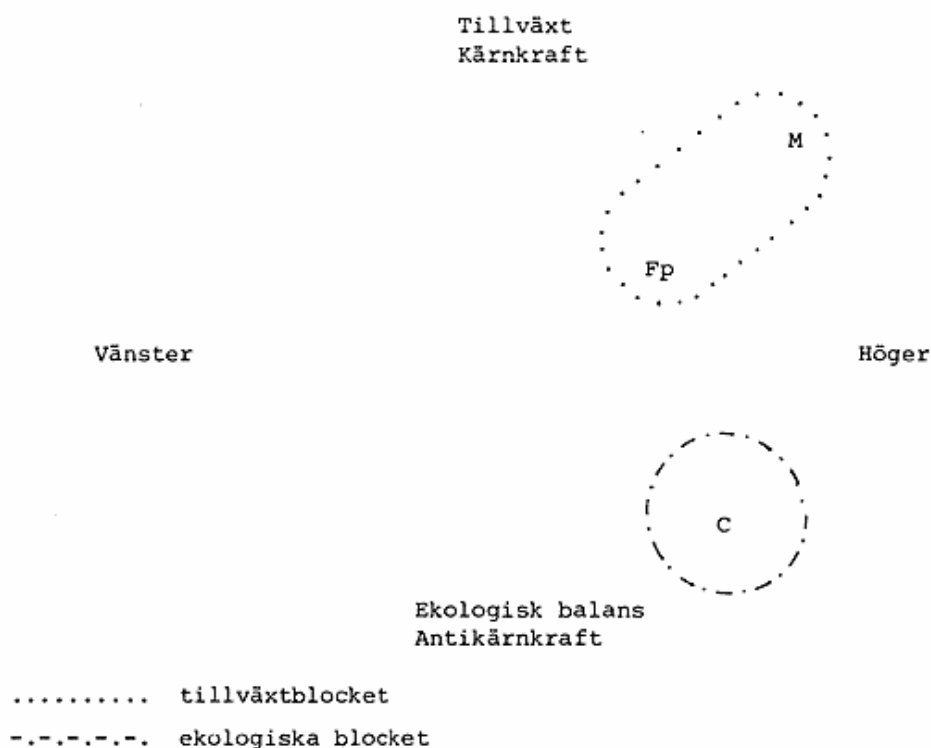

Fig. 10. Det borgerliga blockets sprängning på tillväxt-ekologi-dimensionen i oktober 1978

Under regeringskrisens andra skede avvisar folkpartisterna, som Olof Petersson visat i sin studie av regeringsbildningen 1978, moderaternas inviter om ett tvåpartisamarbete med motiveringen att partiet bör inta en friare ställning i det politiska mittfältet. Kärnkraftsfrågan spelar ingen roll för detta ställningstagande. Brytningen återspeglar i stället den vanliga vänster-högerdimensionen. Det är den hittills inte berörda motsättningen mellan borgerlig vänster och borgerlig höger som väller upp i dagen.⁵⁴

11. Kärnkraftskompromissen 1979

Trepartiregeringen efterträddes av en folkpartistisk minoritetsregering med Ola Ullsten som statsminister. Bakom sig hade den endast 39 av riksdagens 349 mandat. Men regeringsbildningen möj-

54) O. Petersson, Regeringsbildningen 1978, op.cit., pp. 94ff.

liggjordes av att socialdemokraterna lade ner sine röster vid voteringen i riksdagen. Anledningen var bland annat att man ville samarbeta med folkpartiet i syfte att få till stånd ett nytt stort energipolitiskt beslut.⁵⁵

Folkpartiet höll fortfarande fast vid sin ståndpunkt från 1975: elva reaktorer. Genom förhandlingar sökte man förmå ägaren till det planerade tolfte aggregatet, Oskarshamn 3, att avbryta arbetena. Detta misslyckades. Energiminister Carl Tham vände sig då till socialdemokraternas energiexpert Ingar Carlsson. De enades om en kompromiss, som innebar 12 aggregat i drift år 1990.⁵⁶ Detta skrevs in i den proposition som regeringen undertecknade den första mars 1979. Energiministerns formulering såg ut så här:

Utöver de tio reaktorer som är i drift eller nästan färdigställda bör endast de reaktorer som därutöver har koncession enligt atomenergilagen färdigställas. Detta innebär en begränsning av kärnkraftsprogrammet till tolv reaktorer. Enligt min mening bör någon ytterligare utbyggnad därutöver inte komma i fråga.⁵⁷

Den intressanta med kompromissen är inte bara att folkpartiet lagt till ett och socialdemokraterna dragit ifrån ett aggregat i förhållande till 1975 års ståndpunkter. Skrivningen tycks också kunna tolkas så att partierna bundit sig för ett bortre parentestecken för kärnkraften. Fler aggregat än tolv skall vi aldrig ha i Sverige. Kanske kan detta sägas framgå också av texten till socialdemokraternas motion:

Vi anser i likhet med vad som framförts i propositionen att man f.n. varken bör avveckla kärnkraften eller binda sig vid kärnkraften genom en större ökning av kärnenergivirksamheten i Sverige. Kärnkraftsprogrammet bör begränsas till tolv reaktorer. Någon utbyggnad därutöver bör inte komma i fråga.⁵⁸

Innebär detta verkligen att socialdemokraterna slutgiltigt bundit sig för ett bortre parentestecken? Det lilla men betydelsefulla uttrycket "f.n." - för närvarande - inger tvivel. Har man därmed inte gett framtida politiker en möjlighet att fatta beslut om ytterligare utbyggnad?

55) Ibid., p. 106.

56) Intervjuer med Lars Liljegren 16.10.79 och Ingvar Carlsson 16.11.79.

57) Proposition 1978/79: 115, bil. 1, 233.

58) Motion 1978/79: 2413, 22.

Moderaterna anslöt sig också till regeringens förslag. Kärnkraftsfrågan tycktes därmed i praktiken löst ända fram till 1990. Tillväxtblocket syntes ha vunnit en betydande framgång.

Socialdemokraternas motion var daterad den 29 mars. Dagen innan inträffade emellertid en händelse på andra sidan Atlanten, som i grunden skulle förändra det politiska läget i Sverige.

12. Harrisburg

Onsdagen den 28 mars 1979, 36 sekunder över klockan fyra, uppstod ett fel i kärnkraftsreaktor nummer två på Three Mile Island utanför Harrisburg i Pennsylvania, USA. Flera vattenpumpar slutade att fungera. Under de följande sekunderna, minuterna, timmarna och dagarna utvecklades en serie händelser till den hittills största reaktorolyckan i världen.⁵⁹

Under de följande dagarna sände svensk TV långa bildsviter från Harrisburg. Man fick se gravida kvinnor som evakuerades, människor som satt i bilar med kappsäckerna packade, gamla som lämnats kvar på ålderomdshem sedan personalen flytt.⁶⁰

Händelserna gjorde starkt intryck på Olof Palme och andra i den socialdemokratiska ledningen. I september skulle det bli val igen till riksdagen. Skulle partiet kunna återta makten om inget gjordes nu i kärnkraftsfrågan?

Den fjärde april meddelade Palme och socialdemokratin beslutat att kräva folkomröstning om kärnkraften. Det stora riksdagsbeslutet måste skjutas upp till efter folkomröstningen.⁶¹ Ett par timmar senare gick folkpartiet och moderaterna också med på kravet.⁶² Kärnkraftsfrågan hade hamnat i ett helt nytt politiskt läge.

13. Folkomröstningen

Folkomröstningen skall äga rum i slutet av mars 1980. Svenska folket får tre alternativ att välja mellan. Alla sägs innebära kärnkraftens avveckling.

59) J.G. Kemeny, Report of the President's Commission on the Accident at Three Mile Island, Washington, D.C.: US Government Printing Office, 1979, p. 81.

60) Intervju med Olof Palme, Skånska Dagbladet 5.4.79.

61) Pressmeddelande 4.4.79, socialdemokraterna.

62) Dagens eko 4.4.79, Radio P 1 och Aktuellt 4.4.79 kl. 21 TV 1.

Bakom linje tre står centern och kommunisterna i organisatoriskt samarbete. Alternativet innebär att de sex reaktorer som nu är i drift skall avvecklas inom högst tio år. De fyra reaktorer som är helt färdiga för laddning skall aldrig startas och byggandet av de två övriga skall upphöra.

Linje ett och två är båda formulerade på följande sätt:

Kärnkraften avvecklas i den takt som är möjlig med hänsyn till behovet av elektrisk kraft för upprätthållande av sysselsättning och välfärd. För att bl.a. minska oljeberoendet och i avvaktan på att förnyelsebara energikällor blir tillgängliga används högst de 12 kärnkraftsreaktorer som i dag är i drift, färdiga eller under arbete. Ingen ytterligare kärnkraftsutbyggnad skall förekomma.

Linje ett nöjer sig med dessa formuleringar. Den stöds av moderaterna. Linje två som stöds av socialdemokrater och folkpartister har några tillägg angående "medel" för avveckling. Där sägs bland annat att elvärme inte får användas i ny bebyggelse samt att kärnkraftverk och andra anläggningar för produktion av elektrisk kraft skall ägas av stat och kommun. I praktiken innebär det senare att oskarshamnverket skall socialiseras.

Både linje ett och två innebär alltså att tolv reaktorer skall användas. Vad ligger bakom det tillägg om medel, som energiskt krävdes av socialdemokraterna under partiförhandlingarna om alternativen? Innebär de ett försök att få in ett vänster-högerelement i kärnkraftsdebatten i rent taktiskt syfte? Utan mer ingående studier kan frågan inte besvaras.

Trots olikhetarna mellan linjerna ett och två torde det inte vara orimligt att påstå att alliansmönstret i kärnkraftsfrågan i stort sett kvarstår oförändrat. Den förändring som inträffat är att moderater, socialdemokrater och folkpartister numera ligger sida vid sida. Men frontlinjen mot kommunister och centerpartister kvarstår oförändrad. Situationen påminner om läget på våren 1973. Koalitionsbilden fångas i följande figur:

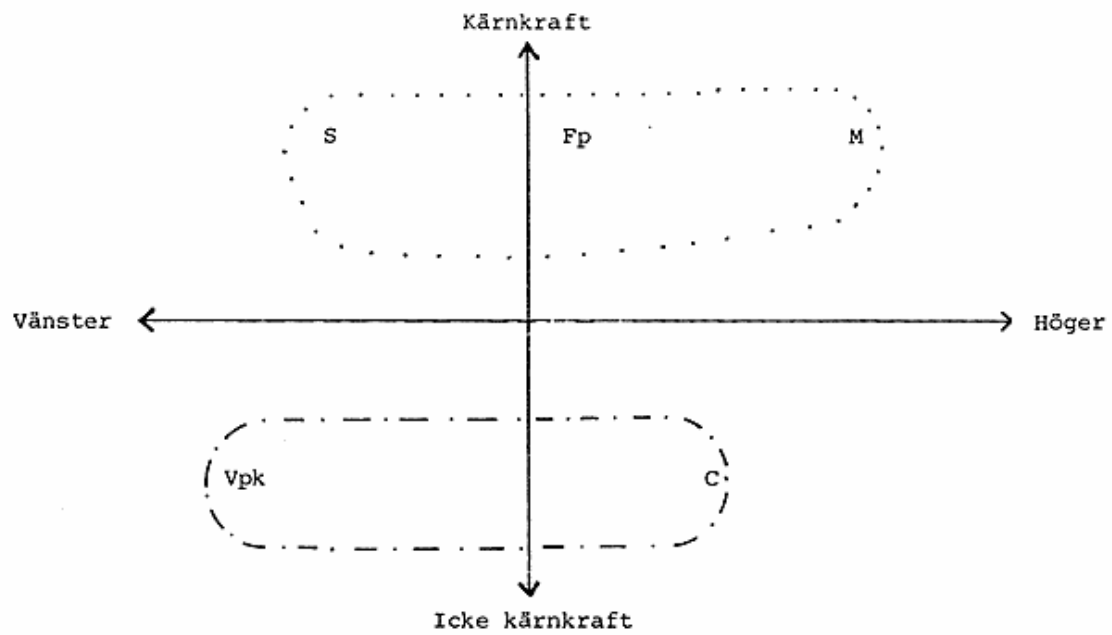

Fig. 11. Blockbildningen i folkomröstningen 1980

Tillväxt-ekologidimensionen är fortfarande i högsta grad aktuell i svenska partipolitik.